

חיים נחמן ביאליק

בנימין לוי

Benjamin Levy graduated (MS) from Brooklyn College in 2004. He then took a few classes in Hebrew and Judaic Studies in Queens College. For the past several years, he has been serving as a Hebrew Teacher in a high school in Long Island, NY.

עיונים וקצה הגות לביוגרפיה של ביאליק

לא בכדי זכה חיים נחמן ביאליק להתלהבות מלומדי הספרות העברית ומאנשי הרוח הישראלית. ההיסטוריה של ביאליק ועשייתו הם פרק מרתק, כשלעצמו. מקריאת ביטויים של הכותבים על ביאליק, אפשר לחשוב שהם מתחרים ביניהם מי ייטיב במלים לשבח. היה מי שהרחיק להשוות את ביאליק לנביא בעמו. והשומע יתמה, הכיזד אפשר להשוות את ביאליק לנביא? אלא שנביאי ישראל באו לעם בשאלות נוקבות, וגם ביאליק ביצירתו נוקב בשאלות המחייבות תשובה; שאלות הגורמות לקורא לקמץ מצח ולחשוב. וזאת, בשל ההזדהות הישירה עם רישומיו של ביאליק. יותר מזה, היו אלו שאלות שכבר עלו במחשבת האנשים באותה תקופה, אך לא נשאלו, או שמא נחשדו בכפירה. בא ביאליק, ומביא לידי ביטוי של ממש את ההלך והמשב, ואת ההתחבטויות איתן התמודדו אנשי הרוח בתקופה ההיא. ביאליק דיבר בלשון הנביאים והחיה את שפתם, גם אם נתן להם משמעות יתרה. כמו הנביאים, ביקר ביאליק את העם, וכמותם, גם אהב את העם. ואמנם, טריות כתיבתו של ביאליק לא פגה.

הביוגרף ראובן בריינין האדיר בספרו על איכויותיו של ביאליק, והעיר נכונה, "משלנו עשה ביאליק את כל החיל הזה." שכן, כתיבתו הפורה של ביאליק מקורה באוצרות הקדושים של עם ישראל. לא אחת נמצא בנקל קונוטציות בין האמור בביאליק לבין כתבי הקודש. המכיר את כתבי הקודש ומשמעותם יכול לרדת אל סוף דעתו של ביאליק, ולהבין איך ביאליק משחק במשמעויות המקוריות, ונותן בהן משמעויות נוספות וחדשות, המשרתות את הרעיונות שלו. אם לסקור קלות נוספים שכתבו על ביאליק, ז. שניאור דימה בשירו "פרקי יער" את הספרות העברית לכלה שאת עלומיה חידש ביאליק בשירו ובניבו. קליינמן כותב שביאליק נתן תוכן לחיי האומה. כל חלקי העם חיבבו את ביאליק, והוא כולל בתוכו את כל התרבות היהודית. קליינמן מדבר על ביאליק שיש בו קדושה לאומית ושהוא כאותם משוררים שנתנו ביטוי למאוויי עמם. גם שטייט מציע שהאומה בתוך דבריו של ביאליק. כל מה שהוא כתב על עצמו – הוא שבוי האומה, והאומה בדבריו. פישר לחובר מציין שכתבתו של ביאליק יועדה לכל, וכתבתו הייתה הליך יצירה שלאורך זמן. כצנלסון אומר שסופר עם חשיבות לאומית כה גדולה כמו ביאליק מעולם לא היה, והלקין מספר שיש משהו קסמי בכתיבתו של ביאליק.

ואולם, לא רק הקודמים העריכו לעילא את עבודתו וכשרונו של ביאליק. באמצע חודש מאי, 2004, כותב זאב גלילי ב"מקור ראשון – עיתון ישראלי לאומי," על תלמוד שטיינזלץ, המשלים, כהגדרת העיתון, את מפעל "ספר האגדה" של ביאליק. ההשלמה אמורה בביאור התלמוד לקורא מן השורה, שלא היא התלמוד ספר אזוטרי לתלמידי חכמים בלבד. ולשם ההשוואה, מספר שם גלילי על העבודה בכתיבתו של "ספר האגדה":

ספר האגדה מזוהה עם אישיותו של ביאליק, אך ביצירה זו נטל חלק מרכזי איש הרוח י"ח רבניצקי, שמילא תפקיד חשוב בטיפוח כלל יצירתו של ביאליק. השניים החלו בכתיבה בשנת 1903, כשהמטרה הראשונית הייתה לפרסם לקט אגדות בשביל תלמידי בתי הספר. השניים התגוררו באותו בית, קומה תחת קומה, באודיסה. הם נהגו להיפגש יום יום בדירת אחד מהם וטרחו יחד על ליקוט האגדות מהתלמודים, ממדרשים ישנים ומספרים נדירים. הם תרגמו את הארמית, סידרו על פי נושאים, חיברו אגדות ממקורות שונים. כשפרץ הפוגרום באודיסה בשנת 1905 ישבו השניים בדירת רבניצקי. הם המשיכו בעבודה, אחוזי פחד, כשבחוץ השתוללו הפורעים שרצחו ופצעו מאות יהודים. הכרך הראשון נסתיים לאחר שתי שנות עבודה, וביאליק טרח במציאת אותיות דפוס שלפי ניסוחו: "שמנות ולא כחושות ומוכות שחפת רעות תואר ודלות מראה".

הכרך הראשון זכה להצלחה רבה. עד שנת 1911 נדפסו עוד שני כרכים. שלושת הכרכים נדפסו ברבבות עותקים ונמצאו

כמעט בכל בית עברי של אותה תקופה. המפעל שהחל באודיסה הושלם בארץ ישראל החל בשנת 1930. ביאליק ורבינצקי הוציאו מהדורה מחודשת והוסיפו פרקים רבים. "ספר האגדה", כותב שלמה שבא בביוגרפיה על ביאליק 'חוזה ברח', "היה לספר יסוד של התרבות העברית החדשה".

גלילי נותן תקציר על המטרות הראשוניות של ספר האגדה, על העמל שבחיבורו גם בעת סכנה, ועל הוצאתו לאור. ריבוי הדפסי העותקים מעיד לא רק על הצלחתו של המפעל, אלא על הצורך האדיר שהיה קיים בו.

אפרופו רבינצקי, אך מלאו ששים שנה לפטירתו, ושמואל אבנרי מרחיב יריעה על מי שהכניס את ביאליק אל עולם הכתיבה והספרות. רבינצקי היה זה שכותבי אותו הדור היו משחרים לפתחו עם פרי עטם לדעתו, ובתקווה להוציאם לאור. ברשימתו זו, מספר אבנרי על מערך היחסים המוקדם שבין י"ח רבינצקי לבין ח"נ ביאליק. הוא מביא ציטוט מתוך מאמר שכתב יוחנן פוגרבינסקי. הוא כתב מביאליק את הדברים. המאמר פורסם במגזין "הדואר", בשנת 1945:

"כשאני מעביר בזכרוני את פרשת חיי, אני מרגיש שבלי רבינצקי לא הייתי פועל ועושה מה שעשיתי. הוא הכריחני לעבוד, הוא גם לימדני להנהיג סדר בעבודה ולקבוע עתים לתורה. כל מה שנתתי - נתתי הודות לרבינצקי, וכל כך אנו קשורים אחד בשני, עד שאיני יכול לעלות על דעתי להיות בלעדיו (...). כתוב אצלנו 'והיו עיניך רואות את מוריך' - ואני רוצה תמיד לראות במו עיני את זה שהיה לי גם מורה, גם חבר, עד שנעשינו לבסוף לבשר אחד."

ביאליק מצביע על רבינצקי כמורה דרכו, ומראה הערכתו אליו. ביאליק, בהקדשותיו, הכיר לרבינצקי תודה ללא לאות, למי שהוציא אותו אל פועלו הספרותי. ואכן, אין להקל באינטראקציה הפורה שבין רבינצקי לביאליק. אבנרי מצביע על רבינצקי כחונך ומורה של ביאליק, ומפטיר, "...לא פסקו רבינצקי וביאליק לשתף פעולה, להתחזק זה בסכיניו של זה, ולהפירות איש את רעהו מימי "אל הציפור" ועד ימיו האחרונים של המשורר הלאומי."

מספר לא מבוטל של חיבורים, עבודות מחקר נרחבות, וספרים על חייו וכתבתו של חיים נחמן ביאליק ראו אור. נדמה היה כי כל פינה אפשרית לענייני ביאליק כבר נחשפה וכוסתה, נלמדה ושונונה. והנה, בתחילת העשור האחרון של המאה שעברה, הוציא שלמה שבא לאור את ספרו "חֹזֶה בְּרַח – סיפור חייו של חיים נחמן ביאליק". לאור ריבוי החומר הכתוב על הביוגרפיה של ביאליק, אפשר היה להרים גבה להוצאת ספר זה. בספרו, "בריחה אל מצור", מציע ליאון יודקין: "אם אנחנו רוצים להבין את עולמו של ביאליק והשפעתו על הקורא, אנחנו צריכים לעשות זאת מתוך פנימיותו, ולא בעזרת קטגוריות שנקבעו." זהו בדיוק חידושו של שלמה שבא. למרות שהוא מספר על ביאליק בגוף שלישי, מביא שבא אל הקורא את עולמו של ביאליק מבפניו – מן ההבטה אל תוך פנים אותו עולם.

בהתבסס על מקורות כתבי ביאליק, 88 ספרים, ו-57 מאמרים שונים, הרכיב שבא פסיפס מדהים ויצר תמונה כל כך הרבה יותר ברורה ממה שהייתה עד אז לחיי ביאליק. יתרה מזאת, שבא היטיב לכתוב ביוגרפיה בצורה סיפורית ומעניינת לאורך הפירוט הכרונולוגי. לרוב, מופיעות ביוגרפיות כאוסף עובדות היסטוריות יבשות; אך לא ב"חֹזֶה בְּרַח". שלמה שבא מעשיר את הקורא בחוויה של ממש לעולמו של ביאליק. ההתייחדות עם עולמו של ביאליק והשתלשלותו בו כל כך עוזרים לקורא להבחין טוב יותר את משמעות הכיתוב של ביאליק, אם זה שיר או סיפור. הרקע מאיר על ההתרחשות שנכתבה. אז, מקבל הקורא חוויה ספרותית מעולה אף פי שתיים. את החוויה הזאת מעניק בנאמנות שלמה שבא. ומעבר לכך, כמו ניתנת לקורא הלומד הזדמנות פז להכיר את ביאליק ואישיותו מקרוב. קשה שלא להתמוגג ממנו.

לדוגמה, הילד עליו מספר שלמה שבא שובה את הקורא בשובבותו. ילד ערני לסביבתו, מלא חיים וגם הומור. ילד שספג את מה שלמד, קרא וראה. "בבגרותו מנה ביאליק שלש תאוות מימי הילדות: 'שובבות והוללות, הסתכלות, ועיון בספרים.' שלשה יסודות אלו עמדו בו כל חייו" (17). שבא מביא את חייו של ביאליק עד לפרטים שיש בהם כדי ללמד אותנו לא מעט על מקורם והלכי רוחם של שיריו, סיפוריו, ושאר כתביו של ביאליק. אם מעולם לא ידעתי מהיכן בא ביאליק עם השם "שקוריפנישטשיכא", דמות הגויה מתוך הסיפור

שקראתי בשנות בית-הספר התיכון שלי, הרי שבא מעשיר אותנו בפרטים החושפים אותנו להימצאות של זו הגויה ובתה האסופית בילדותו של ביאליק, במקום מושבו של הסב.

הספר "חֻזֶה בְּרַח" מהווה הארה חשובה מאד לספרות הביוגרפיה של ביאליק. אפשר להביא מתוך הספר הזה אינספור ציטוטים שילמדו אותנו על איכויותיו של ביאליק האדם, המשורר, או כל פן אחר שנמצא בו. ראשיתו של ביאליק כמשורר נהירה לקורא מעיון ב"חֻזֶה בְּרַח". בוסר כתיבתו כבר נפוץ היה בין חבריו לישיבה של וולוז'ין. בעקבות מאמר של מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, שפורסם בקובץ "האסיף" בעריכתו של נחום סוקולוב, ביקש ביאליק ללמוד בוולוז'ין. ברדיצ'בסקי סיפר במאמרו כי בוולוז'ין, הישיבה הגדולה שלא הייתה ישיבה כמו המקומיות הקטנות האחרות, לומדים יהדות וגם לימודי השכלה. מאוחר יותר, חשף ביאליק שדברי ברדיצ'בסקי לא היו נכונים לגבי וולוז'ין. אפרופו זו, אי אפשר שלא להתרשם מגלגוליו הלימודיים של ביאליק מילדותו ועד לוולוז'ין, ולעזיבתה לטובת מעבר לעיר אודיסה. לא שביאליק היה דבק לספסל לימודיו בהכרח, אבל זה העולם שמילא אותו. ומתוך רשימותיו כבר אז, אין פלא שיכולת ההבעה של ביאליק וצורתה הפכו לקלאסיקה ישראלית המכובדת על הכל.

אין טעם וצורך להדהד כאן את כל הספר "חֻזֶה בְּרַח", וגם, תקצר היריעה מלפרט. יצוין ששלמה שבא מגלה לנו גם ביאליק מתלוצץ לעתות; לא ביאליק חמור סבר או שמתנהל בכבדות. רצינות ותהומיות בו בהתאם לצורך השעה. עשייתו הציבורית, שליחותו אל "עיר ההריגה", לדוגמה, כינוס אגודות התלמוד ותרגומן אל ספר האגדה, סוף הישיבה באודיסה, המעבר לברלין, השליחות לארצות-הברית, עונג-השבת בתל-אביב, ועוד כהנה וכהנה עד לפטירתו, וכל רישומיו לאורך התקופות ולאור החוויות שלו אגודות להפליא ב"חֻזֶה בְּרַח".

כמות החומר שנכתבה על חייו של ביאליק היא אדירה, ומובן גם מדוע. לעומת זאת, אותו מיכה יוסף ברדיצ'בסקי שנזכר לעיל, הפך ברבות הימים לסופר ידוע וביקש בזמנו מביאליק לדעת על חייו. וכך מספר לנו שלמה שבא: "ביאליק עונה: 'בקצרה אודיעך בזה את הדרך הכבושה אשר עברתי בה: חדר, בית-מדרש, ישיבת וולוז'ין, השכלה במובן הידוע, כוונות ותשוקות רצויות עם מיעוט יכולת – ולבסוף חתונה ויאוש'" (47). עשרים ושש מלים שלו מסכמות ביעף את מה שעוד יסופר עליו בכרכי ספרים אף בעתיד.

אין ספק ש"חֻזֶה בְּרַח" הוא העשרה עצומה. אין גם פלא שזה הספר עומד בולט בין שורת הספרים המלמדים את הקורא על חייו של ביאליק. שבא מעניק לקורא חוויה מרתקת. הספר כולל תמונות וכתבים המקרבים ומשתפים את הקורא עוד יותר אל חייו של המשורר.

בפתח רשימה זו כתבתי שטריות כתיבתו של ביאליק לא פגה. הכוונה היא שכתביו של ביאליק עדיין מרתקים, ובהחלט מקור השראה בלתי נדלה לחובבי הספרות. הלומד על ביאליק, עשייתו ואישיותו, רק ישכיל וירוויח.

קריאה של קצת מסיפורי ביאליק

ושוב יוצא אני מקריאה של חלק מִכְתָּבֵי ביאליק כולי מחייך וכאילו נגלה עלי עולם חדש ומלואו. ביאליק מוצא ומרענן אלי גירוי אינטלקטואלי ורעיוני שאינו משאיר אותי אדיש. מעבר לרק כך, המסרים החבויים באותם סיפורים של ביאליק בהם הם אכן קיימים, מדהימים אותי. כן, הוא ניחן ביכולות תיאור ספרותיים שהן מעל ומעבר ובלי שום ספק, וחווית הקורא גם היא מוגדלת. אבל המסרים, אלו הגורמים לצמצום העין ולהרחבת המחשבה, אלו הפנינים הנאורים אף יותר, מתנת ביאליק לדורו ולבאים אחריו. כדי להבהיר את החוויה, נסקור מעט כתבים אלו בקצרה.

אריה בעל גוף

בתחילה, מוצג הקורא אל אריה ואל הסוס. בשלב זה של הסיפור לא ברי לקורא מי הוא מה. מוקדם היה לדעת שאריה הוא אריה צפיר. על פי התיאור, אולי אפשר שאותו אריה הוא גם בעל-החיים אריה, וכל

הסצנה הפותחת היא פיקציה של אריה השולט בסוס. מהר מאד מתחזרת לקורא התמונה, והקורא מתוודע אל גיבור העלילה, אריה צפיר, ושגרת הבוקר המוקדם שלו. אריה, איש גדול ממדים, בריא ועשיר מאד. הוא גובה כספו מהחייבים לו, מאמין במזומנים ולא בהשקעות ארוכות טווח, עשיר אדמות, ובעלי נדל"ן לרוב. הוא גם גוזמאי בסיפוריו, אבל אנשים האמינו לו. אשתו, אגב, שמנה וחובבת הטיפה המרה. בסיפורי הגזמה שלו, ובגאווה על כוחו, הפך אריה להיות בורר לריבי העגלונים.

עתה, משהפך אריה מעניין על הקורא, תוך תיאורים עמוקים מתובלי דימויים, מרקחתו הספרותית של ביאליק, הוא ממשיך לספר על הגיבור. בצעירותו, התרחק אריה מהמסגרת היהודית, והתחבר לאורחות בני הקצפים, שהתרכזו הכוחנות ובעסקנות. ואמנם בבגרותו, כבר התרחק מהם אריה צפיר ועסק בענייניו. הוא התעשר לאין ערוך, והברכה במעשיו לא באה לו, אלא בעקבות גירושין וברכתו של הרב.

וביאליק ממשיך ומספר, מתבל את הכתיבה בספק מליצות ספק מידע חשוב לעלילה, שכספו של אריה לא שינה אותו ואת חיצוניותו. בתיאוריו, שוחק ביאליק על אריה צפיר. עם כל שהיה לו, הוא חשש לעשרו והיה עתיר באמונות תפלות. על רקע זה חיזק קשריו עם הרב, ובשלב הזה של הסיפור, יש תיאורים קומיים על קשרים אלו. התיאור מגחך על עסקנות הרב, ועל אותו בן רב, שזקנו הוא זה שמאשר את היותו רב וצדיק.

בהמשך, ביאליק אינו חוסך בעיבוי דמותו של אריה צפיר, ועל פלפולו העסקי. ובשוק מסחר, כמו בשוק מסחר יש תחרות בין בעלי העסקים. זו יכולה לבוא לידי כעס ותגרה. מלחמת אריה צפיר ואלתר תרנגולת, הוא יריבו העסקי, על הקרשים, מתוארת על ידי ביאליק בצורה מצחיקה ביותר.

אבל ביאליק הוא לא סתם מצחיק. ביאליק הוא אמן מלל בגיחוכם של דברים. דוגמה טובה נוספת לכך היא בתיאור בנו הצעיר של אריה צפיר. כבר מחזיק הקורא באינטליגנציה של בנו של אריה שיודע אף לכתוב. בא ביאליק ומספר בגאווה על ארבע אותיות בלבד שהן מנת ידיעתו של אותו בן. האותיות הן א, ר, י, ה, לצורך חתימתו של האב, "אריה", על שטרי הלוואות ועסקים.

הסיפור נמשך לתיאור מישור העצים של אריה. התיאור כל כך מפורט ושזור, והקורא יכול בקלות ובדיוק לצייר את אותו מישור בדמיונו. אריה מסרב לשנות את ביתו, שלא ישתנה עליו מזלו. אולם, חנה אשתו מתאוה לבית חדש ולכלים נאים. זהו שלב שביאליק מכניס בו אלמנט והילוך נוסף שיביא את העלילה אל שיאה. אריה בונה בית חדש מעצים שהיו טמונים במישורו ושאבד עליהם הכלח, וממילא כבר נחסר כל שימוש עסקי בהם.

אל שיאה של העלילה מביא אותנו ביאליק בתיאור המשעשע של מסיבת חנוכת הבית של חנה ואריה. חנה מקושטת בתכשיטים עד אין כלות. הבאים באים והחגיגה בהמולתה. ביאליק מפרט כמו במסגרות של בימוי תיאטרלי איך מתנהלת אותה מסיבה. מדבר אחד למשנהו, בשלב מסוים, יוצא אל האורחים תבשיל שנכשל. מריחו הרע ממחרים הבאים לרוקן את ביתם החדש של צפיר, והחנוכה הביאה אל שבר. בסוף הסיפור, אריה תולה עתיד בבנו משה. אריה נשאר כשהיה, ועולם כמנהגו נוהג אל בוקר חדש שמפציע.

היפה בסוף הסיפור הוא בתיאור הנועל אותו. כאילו, תחילתו של הסיפור מהווה המשך טבעי ממש לסופו. הסיפור מתחיל בשגרת עניינו של אריה, בבוקר בבוקר ומוקדם מאד, ומסתיים בלילה בלילה ממש לפני השינה. בסוף שכזה, ביאליק מרגיע את הקורא מהעלילה. הקורא יוצא בתחושת השלמה; גם השלמה של הסיפור, וגם השלמה עם מסקנות העלילה.

במחשבה נוספת, זו המאתגרת לרובד עמוק יותר, אולי יש כאן מסר מסוים, אולי ביקורת. מבחינת המסר, ההתקה של אריה צפיר מהמסגרת היהודית לא עלתה לו היטב מבחינה קהילתית. כל עשרו וגדולתו לא עמדו לו בחנוכת הבית, כיוון שהוא מתק בידיעותיו מאלמנטים הקשורים ביהדות. הקהילה היהודית מעריכה ידע וקרבה חשיבתית יהודית, ולא עושר, גשמיות וענייני חולין בלבד. לגבי המסר הנוסף או הביקורת, יכול להיות

שיש כאן כלפי הקהילה היהודית ביחסה אל היחיד. אריה צפיר ואשתו חנה רצו לבוא בחזרה אל הקהילה עם ביכורי ההספק של חייהם. לאריה אין ידע רב מידי בהלכות החיים היהודיים בהכרח. אבל הוא רצה בשלב ההוא של חייו הכרה קהילתית יהודית בו. אלא שהקהילה אינה מקבלת אותו בזרועות פתוחות כבן אובד השב אליה, אלא מקלה אותו מקרבה.

מאחורי הגדר

עוד ביחסי היחיד מול הקהילה היהודית כמסר של סיפור, בעלילתם של נוח והאסופית הגויה מארינקא, "מאחורי הגדר". לצורכינו, אני אדלג על תיאור העלילה, אך אשרבב הגיגי לעניין הסיפור. כהרגלו, מיטיב ביאליק להצחיק את הקורא, והפעם, בתיאור ביתה של שקוריפינשטשיכא, ואיך ביתה והיא מטרידים את היהודים. אך לא באלו הסיפור עוסק. הרומן של נוח ומארינקא פרוש לאורך העלילה, ותיאור חייו של נוח, גם הוא מפורט ומתובל לעילא ולעילא. גם כאן, ביאליק אינו חוסך הומור ושכט בעניינים אלו ואחרים. אם להתרכז בסופו של הסיפור, הקריאה הפשוטה היא שמארינקא הרתה לנוח, ואולם הוא מתחתן עם יהודיה כדת, ולא עם מארינקא האוחזת בתינוק שלהם.

המחשבות העולות בסוף הסיפור קשורות דווקא לעניין היהודי ולכוחה של היהדות. אם נרצה, יחס היחיד והקהילה ומה שביניהם. שובבותו של הנער ומשובות נערות לא ארכו. העתיד מתגלם על נוח בנישואיו כדת משה וישראל. כלומר, למרות הקשר האוהב שבין נוח ומארינקא, שבסופו של דבר בא עד איחוד בשרים ביניהם והוליד תינוק, קשר זה אינו עומד בטיבו מול הייעוד החברתי לנשואי היחיד בתוך הקהילה. כך קבוע מראש ואין סטייה מהנורמה הזאת, ולא חשוב מה הסיבות או הנסיבות. הקהילה תובעת וגוברת על היחיד. הוא, היחיד, מובא אל התלם, כראוי לו. כמו בסיפור הקודם, אולי נחבאת גם ביקורת. דרכו של היחיד כפויה מהקהילה, והיחיד אינו נתבע לאחריות על דברים שעשה מחוץ לקהילה.

החצוצרה נתבישה

גם בספור זה טמון מסר ביחסי היחיד מול הקהילה, או ביחסי התא המשפחתי כתא יחיד, ומקומו אל הקהילה. הקהילה, היא הקהילה היהודית בהכרח. בסיפור "החצוצרה נתבישה", רק אם נסקור את הסיפור, נוכל לראות איך ביאליק בונה את העלילה, ומחשבות יובהרו לארכה, בהתאם.

המספר הוא איש צבא המסב לשולחנו של אביו של ח"נ ביאליק בסדר פסח. הוא מספר על אביו שבטובות הנאה ובמתנות שיחד את הגויים הממונים בכפרו, כדי למצוא חן בעיניהם. ביחסייהם עם המקומיים, בני המשפחה היו צריכים לסבול גם אורח גוי שמוכרח עליהם לשולחן שבת. בימות החול היה האב נעדר מהבית לעבודתו. באותו כפר, היה רק עוד יהודי אחד נוסף. בתי השניים היו בקשרי שכנות טובים מאד. מניין לתפילת שבת נמצא רק לעיתים ובצמצום, ובעת הצורך, היה נקרא גם שכן יהודי רחוק. ולפעמים, היו מקיימים מנין ב"תשעה וקטן". חיי קהילה יהודית נעדרו ממקום ישיבתם, והחברה קבועה היא. אותם אנשים קבועים נפגשו לאותה מטרה חברתית, וזו השגרה שנלעסה מבחינת הקרבה היהודית של אחד לאחר.

האח הבכור גויס לצבא, ובהיעדרו, נוספה דאגה לאם. עסקי העצים של האב היו פוריים לכפר וסיפקו עבודה ועצים ליושביו. האב, המכובד בעיני הבריות יושבי הכפר, אלו הגויים, הפך להיות גם הבורר בעניינם. היחסים עם הגויים המקומיים היו טובים ביותר וניכר ההידוד. כך הסתכמו להן חמש שנים טובות.

חלקו הראשון של הסיפור בנוי מתיאור מוכשר ופרטני לגבי מצבי הדמויות ותפקידם בעלילה. הקורא מבין עד כמה איתן מצבו של האב, ואיך הוא טורח לקבע את עמדתו ויציבותו בקרב המקומיים, אמנם הם גויים, בתוכם ואתם הוא חי ועוסק.

ומכאן, השתנתה המדיניות ובקיצוניות לרעה. כתב שנאה פורסם והעסקים צומצמו משתיו. גזרות אנטישמיות יצאו לפועל, והגויים צוחקים על נפילתם של היהודים. האב נרדף לגירוש על ידי השלטונות, ומתאמץ להשיב את הגזירה. הזמן הוא זמן ייאוש מתקווה. בשורה משמחת באה כי שמואל הבן יגיע לחופשה בערב פסח. זהו

השלב בו ביאליק מכין את הקורא צעד נוסף לקראת שיאה של העלילה. הוא יוצר מתח. הוא מעמיד בשורה טובה כקו-כסף הנטוי על כל דאגות ההישרדות שפוקדות את הבית.

פסח מתקרב, והתכונה רבה במיוחד באותו ערב פסח לקראת הגעתו של שמואל הבן. התיאורים כמובן מפורטים וציוריים. כמעט שמתעסק הקורא ביחד עם בני שני הבתים בהכנות ובמירוק לקראת החג, ולקראת בואו של הבן. המספר, הגאה באחיו שהוא נגן חצוצרה, זכה להצטרף לעגלה שתביא את שמואל אחיו מהרכבת. התרגשותו של המספר, תחת עטו של ביאליק כמובן, גדולה אף יותר כיוון שהוא הולך לראות במו עיניו חצוצרה, וזה כשלעצמו עולץ את לבו בחזקה. שעטת הסוסים נותנת בדמיונו של המספר את טון הדברים, ואת מצב הרוח המשתנה. ביאליק מיטיב להתאים בתיאורו בין שעטת הסוסים להלכי הרוח והתפתחות העלילה, עד כדי שהקורא משתכנע ושומע ממש את נקישת פרסותיהם של הסוסים, כמתואר בסיפור.

עוד הקורא נמתח, וביאליק מציג את שיאה של העלילה. קבלת פנים חמה לא חיכתה למספר, לשמואל האח, ולעגלון המנהג את העגלה על סוסיה. ערב פסח, הועמסה המשפחה על עגלות וגורשה מהבית. הזמן הוא גם זמן ערב שבת. האם פורשת מהעגלה, ונוטה מהדרך להדלקת נרות של שבת וערב חג. הדביקות במצווה, למרות השבר והמפלה, היא סמל לאמונה גמורה. בסופו של הסיפור מגיעה המשפחה ליישוב קהילתי יהודי ושם עושה את ערב השבת וליל הסדר.

בסיפור זה קיים סיפור המסגרת, וביאליק עושה בו שימוש מבריק. כבר הקורא נעצב על סיפור המשפחה המגורשת, ואז, בחזרה אל סיפור המסגרת משלב לנו ביאליק שאלת ילד קטן מן השומעים, "והחצוצרה?" השאלה הזאת חותכת לגמרי את מתח הקורא לעניין העלילה עצמה. אישית, פרצתי בצחוק לקריאת השאלה הזאת. ביאליק מחזיר את הקורא מן הסיפור אל המציאות דרך תום של ילד קטן. הרי מה מעניין ילד קטן אם לא משעשעים וצעצועים למיניהם?

לקרוא את "החצוצרה נתבישה", היא חוויה ספרותית בפני עצמה. קשה להתעלם ממערך היחסים המתואר בסיפור, בין היהודי לבין הגוי, ומתוצאותיו. היהודי נגמל רעה בידי הגוי, תחת טובות אינספור שעשה להרבה גויים. היהודי, בבדידותו, נתון לחסדי גויים שדווקא בשעת הלחץ יהפכו את פניהם ממנו. הגויים הם כפויי טובה. ברגע האמת, לא מועילים כל טובו ועשרו של היהודי. גזרה אחת מאת הגויים, ועולמו של היהודי ייפול עליו. ככל שתגדל מפלתו כן יתעלמו ממנו הגויים.

אפשר למתוח את המסר בסיפור ולומר שאין מקלטו של היהודי אלא בתוך קהילתו. אולי אפשר לקנות זמן בין הגויים, אבל המפלה רובצת. אם אין ליהודי מילוט, כולנו כקהילה, בצרות. ואכן, אין לנו מקלט, אלא עלינו ליצור לנו אותו. אף לא אחד ייצור אותו בשבילנו. איום הקץ רובץ עלינו בדיוק בזמן שאנחנו הכי פחות מוכנים לו, ויש להחיל פתרון.

יום השישי הקצר

ל"יום השישי הקצר" אינני יודע אם אני אמהר להצמיד מסרים גדולים שביחסי היחיד לקהילה או עניינים של קריאה לאומית. אני חושב שהסיפור הוא סיפור והכי ובעיקר הוא מבדח מאד.

יום שישי הוא יום לחוץ, הן לעבודת הבורא והן לצורכי האדם. ובבוקרו של אותו יום שישי, מוזמן ר' ליפא לברית של נכדו של ר' גצי המכובד. שעשועי עטו של ביאליק ניכרים בתיאור הקצר של תפילת השחרית, טקס הברית והסעודה. התיאורים מצחיקים מאד, וסופה של אותה שמחה היא בגילופיהם של הסועדים ושותים. העגלון ור' ליפא עוזבים את בית השמחה כששניהם סבאי משתה.

הקורא לא יכול להישאר אדיש לכתיבתו ולתיאוריו של ביאליק, במיוחד בהתפתחות משעשעת שכזאת בעלילה. בעצם מבצבצת כאן דאגה, שכן, הסוסה דוהרת, העגלה נוסעת, אבל השניים ר' ליפא והעגלון,

נרדמים. תיאור הסוסה העצמאית והאנשתה להחליט על כיוונים יש בהם דווקא מן הצחוק לקורא. עד שהעגלה מתהפכת אל השלג, והשניים מתעוררים מבוהלים.

אבל כאן ביאליק לא עוצר. מטעמי פיקוח נפש ימשיך ר' ליפא בדרכו, למרות שכבר שבת. ביאליק משתמש במונחים יהודיים הגורמים לקורא המכיר את אלו לצחוק בקול רם. לדוגמה, ישיבתו של ר' ליפא בעגלה היא "שלא כדרכה." מעבר לזה, גם קבלת שבת של ר' ליפא מעוררת צחוקו של הקורא. ר' ליפא מקבל את השבת "בלב נשבר ונדכא," וזה כידוע, אסור בשבת. ביאליק לא חס בתיאוריו לא על ר' ליפא ולא על הקורא, וממשיך להצחיק בתיאור הרב ליפא, "כמעט שנתפזרו עצמותיו בדרך."

ביאליק גם מפעיל קונוטציות לכתוב במגילת אסתר וכאילו נאמר על ליפא, מה שאמר אחשוורוש על המן, "מי הוא זה ואי זה הוא..." וכאילו להגדיל בושתו של הרב על חילול שבת, והכל ספק רצינות אך עתיר מליצה – פרי הילולים של ביאליק.

הרב מגיע לאכסניה מבויש ודומע מיראת חטא, ונרדם רק אחרי הרהורי מוות ווידוי של תחנון, שאין לאמרם בשבת. גם כאן לא מסתיימת מליצתו של ביאליק. פיבקא, בעלי האכסניה, מגלה את הרב אצלו ובטוח שהתבלבל בחישוב הזמנים ושאין זהו יום השבת. מייד מעיר את כל הבית ומעביר את סדר היום להילוך גבוה של יום חול, שכן, לא ייתכן שהרב הגיע אליו שיכור באמצע לילה בערב שבת ממש. ואפילו תפילין, אותו פיבקא, מניח. הרב מתעורר ונבהל למחשבה שישן כל השבת והתעורר ליום ראשון. מבושה הוא עוזב את האכסניה בחפזה, ושם פעמיו לביתו. רכוב על העגלה, בשבת בצהריים, לעיני כל חוזר ר' ליפא לביתו.

הקורא נשאר צוחק אבל חומל על הרב ועל כבודו. הסיפור הוא כמעשה חלם, ונראה שנועד לבדר את הקורא. כמו שכבר ציינתי לעיל, לעניות דעתי, הסיפור במרביתו נועד ליהנות את הקורא מחידודי עטו של ביאליק.

ספיה

האחרון לרשימה זו הוא הסיפור "ספיה." סקירה עוקבת לסיפור היא מיותרת, הגם שארוכה היא. "ספיה" מאפשר לקורא להתייחד עם מסכת ילדותו של ביאליק, בעיקר בתקופתה המוקדמת, בשלביה הראשונים. ההדגש הוא על מערך יחסיו של ביאליק עם אביו לאורך כל אותה תקופה. ותדיר שהקורא יצטער, ויחמול על ביאליק הילד. ביאליק אינו מבקש לרמות את הקורא. הוא מצהיר כבר בתחילת הסיפור שחלקו אמיתי וחלקו בדוי, אבל זה כל כך לא חשוב מה אמיתי ממש, ומה רק נאחז במציאות ויוצא ממנה. חווית הקריאה היא גם בתיאורים המשולבים. לביאליק כשרון להכניס את הקורא אל תוך תוכי דמיונו ולקחת את הקורא לטיול של ממש שם. ביאליק מרתק ומלהיב את הקורא מסצנה אחת אל האחרת. ושוב, תדירים הקטעים שבהם לבו של הקורא נכמר לחוויותיו של ביאליק הילד. נעילתו של הסיפור היא כמו תוכן רוחב יריעתו. עולמו של האב הוא אפור וזועף, השילוב המקסימלי שבין שחור ללבן. ביאליק בעולמו שלו, נבדל ומורחק מעולמו של האב. ביאליק, שלא כאביו, רואה דברים בצבעים דרך עדשות של צבע. אין ספק בהבדל שבין השניים.

מראי מקום וסימוכין:

אבנרי, שמואל. *המבוע הנסתר: רבניצקי שבביאליק*. ישראל: עיתון הארץ, תרבות וספרות, 4 ספטמבר, 2004. ישיג און-ליין:

<http://www.haaretz.co.il/hasite/pages/ShArtPE.jhtml?itemNo=424479&contrassID=2&subContrassID=5&sbSubContrassID=0>

בריינין, ראובן. *חיים נחמן ביאליק*. כל כתבי... כרך שני, אישים ומפעלים, 161. ישראל.

גולדשמידט, ע. ס. *מבוא לביאליק - הרצאה*. ניו יורק: קווינס קולג', 1 ספטמבר, 2004.

גילי, זאב. מ"ספר האגדה" לתלמוד הממוחשב. ישראל: מקור ראשון - עיתון ישראלי לאומי, 14 מאי, 2004. ישיג און-ליין:

<http://www.makorrishon.net/article.php?id=1927>

פוגרבינסקי, יוחנן. *חמש שנים עם ביאליק*. ישראל: מגזין הדואר, שנה 24, גיליון כג, ז' באייר תש"ה, עמ' 485, 20 אפריל, 1945.

שבא, שלמה. *חווה ברז*. תל-אביב, ישראל: דביר הוצאה לאור, 1990.

Yudkin, Leon I. *Escape Into Siege: A Survey of Israeli Literature Today*. The Quintessence of H. N. Bialik's Poetry. London; Boston: Routledge and K. Paul, 1974.